

Kinderen lezen het schoolterrein

Kees Both

De wijze waarop basisscholen en de ruimte eromheen zijn vormgegeven, is een afspiegeling van normen en waarden over onderwijs. Het lijkt wel alsof leren alleen binnen de school plaatsvindt, zo weinig aandacht krijgt de inrichting van het schoolterrein. En gevraagd naar hun visie, blijken kinderen dat heel goed aan te voelen...

Dit artikel gaat over het leerplan in relatie tot de buitenruimte van scholen. Niet het formele leerplan (schoolplan) waarin de doelen en het leerstofaanbod van de school wordt beschreven, maar het verborgen leerplan: de waarden, doelen en inhoud die 'neergeslagen' zijn in de inrichting van de buitenruimte en die hun eigen taal spreken. Op welke manier kan een leerkracht er achter komen hoe kinderen deze taal lezen?

In eerdere bijdragen in dit tijdschrift (Both, 2002; Both, 2003b) is geschreven over de 'stille taal' van de ruimte. De vormgeving daarvan heeft invloed op ons voelen, ons denken, ons waarderen (onze 'trots?'), onze kijk op onszelf en de wereld. Ons levensverhaal speelt zich af in ruimtes. De manier waarop scholen en hun directe omgevingen zijn vormgegeven weerspiegelt opvattingen en waarden over onderwijs, vaak bewust zo vormgegeven, maar vaak ook onbewust.

Bijvoorbeeld dat de vormgeving van de buitenruimte niet zo belangrijk is en dat de omgeving van het gebouw niets met het onderwijs binnenin het gebouw te maken heeft: onderwijs doe je binnen, los van de wereld eromheen. Bij een aantal scholen is dat gelukkig veranderd, maar nog veel te weinig. Ongeveer tien jaar geleden schreef een directeur van een Engelse basisschool –sterk betrokken bij *Learning through Landscapes*– de volgende kritische zinnen:

'...op deze plaatsen, 'school' genaamd, bestaat een scherpe tweedeling tussen enerzijds de energie die we investeren in het scheppen van een stimulerende leer-

KLIMMEN IN BOMEN IS SPANNEND | STICHTING OASE

omgeving binnen het gebouw en anderzijds de desinteresse als het gaat om de buitenruimte. Dat heeft alles te maken met onze visie op die buitenruimte – dat is de plek waar de kinderen 'alleen maar spelen.'

Dit 'alleen maar spelen' heeft in de door deze directeur gehekelde visie niets met het onderwijs te maken, het is een rijkere vorm van 'kinderen uitlaten'.

Wat in zeer veel gevallen afwezig is, is het besef dat binnen en buiten samen de school zijn, inclusief het spel binnen en buiten, als vorm van leren. En kinderen voelen dat deksels goed aan.

Om een vinger achter die stille werking

van de buitenomgeving te krijgen, oftewel het verborgen leerplan van het schoolterrein, werd vanuit het 'Learning through Landscapes' – netwerk in Engeland die scholen helpt bij de ontwikkeling van hun schoolterrein (zie daarover Both, 2003a) een onderzoek opgezet. De algemene vraagstelling was: Is de vormgeving van schoolterreinen en de manier waarop deze beheerd worden van invloed op de houdingen en gedragingen van kinderen, en zo ja, hoe werkt dat dan en waarom is dat dan zo? De meer specifieke vraag die uiteindelijk onderzocht werd, was: Welke gevoelens hebben kinderen over het schoolterrein van hun school?

De omgeving 'lezen'

Onze ervaring en beleving van de omgeving – als volwassene en als kind – is te beschrijven als een soort van lezen. De omgeving bevat talloze tekens, die wij waarnemen en interpreteren. Gordijntjes voor de ramen op school bijvoorbeeld, waardoor je niet naar buiten kunt kijken: 'daarbuiten' hoort niet bij school. Hondenpoep op het grasveld: voor sommige mensen zijn honden belangrijker dan kinderen. De zwaluwen vliegen laag: er is slecht weer op komst. Een zitkring op het schoolterrein: het is goed om buiten samen te zijn.

Deze benadering van de wereld als een geheel van tekens of codes wordt een semiotische benadering genoemd en het vakgebied (of beter: een samenwerking van disciplines) de semiotiek. In de semiotiek onderscheidt men verschillende talen en taalsystemen: de taal van de natuur, mondelinge en schriftelijke taal (zakelijk en kunstzinnig), lichaamstaal en handelingen, beeldtaal, klanken/muziek, symbolen en rituelen, de vormgeving van en omgang met de ruimte en idem voor de tijd (Bouwmeester/Both, 1995; Van Zoest, 1978).

In het onderzoek dat hier besproken wordt, gaat het met name over de 'taal van de ruimte', een taal die iets zegt over onze verhouding tot de natuur, tot elkaar als mensen en tot wat mensen als heilig beschouwen. De interpretaties van deze taal zeggen steeds ook iets over degene die interpreteert en de cultuur waarbinnen dat gebeurt. Bij kinderen vormen deze interpretaties een reflectie van hun voelen (aspecten als zorg, veiligheid, kwetsbaarheid, schoonheid, vrees, verveling of positieve opwindning, een besef van 'thuis' of juist niet), denken (nieuwsgierigheid, willen weten, onderzoeken), waarden (schoonheid, acceptatie, betrokkenheid, verbondenheid) en handelen. Er kan onderscheid worden gemaakt tussen ruimte om te *doen* – uitdaging, risico's nemen, beweging, willen presteren; en de ruimte om te *zijn* – privacy, beschouwen, stil genieten, samen zijn. Plaatsen en de elementen van die plaatsen ('signifiers' = betekenisdragers) bevatten boodschappen en betekenissen die de reacties van de kinderen tot op

grote hoogte beïnvloeden en bepalen. Dat geldt voor bijvoorbeeld bomen, de verharding, gras, bosjes, water, zand en modder.

In het onderzoek werden bij enkele groepen van vijf- en zesjarigen, een groter aantal acht- tot tienjarigen en elf-/twaalfjarigen diepte-interviews afgenomen in verschillende scholen, waarbij kinderen reageerden op een collage van foto's en hun gevoelens en gedachten daarover uitten. Verder waren er groepsinterviews, in de vorm van een kringgesprek over wat een fijn schoolterrein is en wat niet, gevolgd door een expeditie naar het schoolterrein waarbij ook foto's gemaakt werden van situaties en dingen op het schoolterrein. Over deze en andere op het terrein gemaakte foto's (met name van pauzesituaties) werd indringend met de kinderen gesproken. Verder was er een interview met de directeur en werden informele gesprekken gevoerd met leerkrachten en ouders. Alle interviews waren vertrouwelijk.

Groot kijken

In het onderzoek werd van kinderen gevraagd om zowel naar schoolterreinen als geheel te kijken en daarover te oordelen als naar afzonderlijke elementen. We geven hier eerst aandacht aan de meningen van de kinderen over het geheel. Bij het bekijken van foto's van verschillende terreinen was de eerste vraag of de kinderen het als schoolterrein zouden herkennen. Het betrof een foto van een kaal, met asfalt verhard terrein met strepen erop geschilderd (speelveld voor sporten) dat direct als schoolterrein werd herkend, zelfs door de jongste kinderen! Het ging vrijwel unaniem gepaard met negatieve reacties: 'vervelend', 'te weinig te beleven', 'hard – je doet je daar pijn'. Een foto waarop kinderen in het groen te zien zijn, een doorkijkje door bosjes met gezicht op een heuveltje met gras en een hut, werd door maar weinig kinderen gezien als schoolterrein. En toen hen verteld werd dat die spannende plek wel degelijk bij een school was, was een typerende reactie: 'Dat is dan zeker voor scholen van rijke ouders, of voor gehandicapte kinderen, maar niet voor ons.' Hun oordelen waren sterk gekleurd door hun ervaring en culturele achtergrond.

VOOR PADDESTOELEN HOEF JE NIET NAAR HET BOS, OBS ST. JOSEF, DEN DUNGEN | STICHTING OASE

Dat geldt voor de hiervoor genoemde kinderen, maar ook voor hen die bij hun school een gevarieerd, natuurlijk schoolterrein hadden en verbaasd waren dat andere kinderen op scholen zaten zonder dieren en planten en bomen: '...dat zijn geen goede scholen.' Daar zouden ze niet graag naartoe gaan!

Klein kijken

Hier wordt de kijk van kinderen op enkele afzonderlijke elementen besproken. We beginnen met de hiervoor al genoemde asfaltverharding. Het is bij verreweg de meeste scholen het enige deel van het terrein dat gebruikt wordt voor en na schooltijd en in de pauzes. Het wordt positief – met name door de oudere kinderen – geassocieerd met bewegingsspel, vooral voetballen. Zij zijn zich bewust van hun dominantie: 'de baas zijn' op het plein. Driekwart van de kinderen associeert het met negatieve zaken als pijn door vallen, omvergelopen worden, 'een gevaarlijke plek'. Het *is* gevaarlijk, in plaats van dat zij zeggen dat wat je daar doet gevaarlijk is. Verder worden begrippen genoemd als 'grijs', 'grauw', 'lelijk om te zien', 'kapotte kleren'. Daarop doorgevraagd zeggen veel

kinderen dat alternatieven voor het harde oppervlak voor hen 'te duur' zijn. Scholen die dat hebben, moeten wel rijk zijn. Meer in het algemeen gesproken leggen veel kinderen in dit onderzoek in hun uitingen een relatie tussen de inrichting van het schoolterrein en hoe belangrijk zij gevonden werden.

Gras

Gras is het symbool voor zachte oppervlakken – 'dat doet niet zo'n pijn als je valt'. Daar kan je je laten vallen, rollen, op zitten of liggen, je kunt er spelletjes op doen die vooral te maken hebben met lichamelijk contact; gras kun je voelen en is niet alleen om naar te kijken. Het is in elk geval fijner en mooier om te zien dan asfalt. Vooral hoogteverschillen in het gras (heuveltjes) werden zeer gewaardeerd. Het is ook symbool voor natuur in het algemeen – je kan er van alles vinden (kleine beestjes), zeker als het meer is dan kort gemaaid gazon. Er kunnen

ren ze ook zeer omdat ze schaduw en beschutting geven en omdat het plekken zijn waar je 'miljoenen dingetjes' kunt vinden: zaden, bladeren, takjes, enzovoort, die je kunt verzamelen en waar je wat mee kunt doen.

Kinderen zijn zich sterk bewust van het feit dat bomen levende dingen zijn en dat ze beschermd moeten worden. Kinderen uit alle hoeken van het land spreken over gebroken takken in termen als 'het is alsof je arm gebroken is'. Dit verhindert niet het plezier in het klimmen in bomen, al erkennen ze dat je daarbij moet proberen de boom niet te beschadigen.

Bloemen

Bloemen staan als symbool voor esthetische waarden. Kinderen in het onderzoek hadden een zeer hoge waardering voor bloemen op het schoolterrein – met name gekleurde bloemen. Niet de groene bloeiwijzen van grassen, weegbree en sommige bomen en struiken, die ze als regel

geplant waren, waren ze vaak kapotgemaakt (vandalisme).

Water

Een vijver is een teken van zorg voor de natuur. Kinderen herkenden dat het hier ging om plekken voor dieren en planten en niet in de eerste plaats voor hen. Met name jongere kinderen maakten vergelijkingen tussen de kwetsbaarheid van de levende wezens in de vijver en van henzelf op het speelterrein. Vijvers zijn voor kinderen erg belangrijk. Het zijn symbolen van 'de levende wereld' en als er een bij de bezochte scholen aanwezig was, dan was dat een voorwerp voor veel commentaren en discussie. Kinderen zijn gefascineerd door de dieren en planten die geassocieerd worden met vijvers: ze willen ze zien en ontdekken en het liefst – voorzichtig – aanraken. Als ze erover nadenken, weten ze heel goed dat ze de dieren zo min mogelijk moeten storen. Voor veel kinderen geeft dit conflict aanleiding tot frustratie.

De meeste scholen in het onderzoek hadden een of meer vijvers, maar in een groot aantal gevallen waren ze slecht onderhouden – wat de kinderen beschouwden als 'verwaarlozing' door de volwassenen. Kinderen begrepen ook niet altijd het verschil tussen een natuurlijke plas en een tuinvijver met vissen.

Zitjes en afdakjes

Zitjes werden in het onderzoek vooral gewaardeerd als zij op goedgekozen plekken waren, intiem, beschermd. Een bank die zomaar 'in de ruimte', staat, werd eerder gebruikt als klimtoestel, zeker als de omgeving ervan verder een lege 'woestijn' is. Kinderen prefereren iets waar je in kunt zitten meer dan waar je op kunt zitten. Iets op een plek waar je met vrienden kan zitten praten of een rustig spelletje doen: 'niets doen'. Dergelijke plekken zijn een sterk symbool voor het idee dat het schoolterrein 'een plek voor hen' is. Helaas waren zitplaatsen op de meeste bezochte scholen op onherbergzame plekken gesitueerd. Beschutting tegen zon, wind en regen wordt door de kinderen hoog gewaardeerd als teken van zorg. Kinderen willen zelfs als het regent liever naar buiten dan binnen zijn, maar willen

Het leerplan in relatie tot de buitenruimte van scholen

bloemen bloeien. Bij de meeste scholen die gras op het terrein hadden, was het gebruik ervan sterk beperkt en mochten de kinderen er in de pauzes niet op. Kinderen 'lazen' in dat laatste dat voor de school het gras belangrijker was dan de kinderen.

Bomen

Bomen zijn het symbool voor klimmen. Omgevingspsychologen spreken hier over 'affordance': bomen nodigen uit tot klimmen en bieden mogelijkheden daartoe. In het onderzoek werd onderscheid gemaakt tussen goede klimbomen en minder goede, zelfs door kinderen met weinig klimervaring. Klimmen in bomen werd gezien als spannender en minder voorspelbaar dan klimmen op een klimrek. Beide vormen van klimmen zijn voor de kinderen volstrekt verschillend. Ze letten ook sterk op de verschijning van bomen – sommige werden beschreven als 'spookachtig', als angstaanjagend. Kinderen vinden het boeiend dat bomen veranderen van vorm en kleur en waarde-

niet als 'bloemen' herkennen. Onder de planten hebben bloemen voor hen de hoogste status. Bloemen zijn ook symbool voor de mate waarin er goed voor het schoolterrein (en de school) gezorgd wordt. Als de kinderen zelf betrokken waren bij het planten en verzorgen van bloemen werd hun gevoel van trots symbolisch voor hun relatie met de school als geheel. Hun enthousiasme bij het waarnemen van de groei en bloei van bloemen was groot, ze wilden er graag over praten. Ze beschouwden in deze gevallen het schoolterrein heel sterk als *hun* terrein ('ownership') en dat de school hen vertrouwde in hun verantwoordelijkheidsbesef. Continuïteit is belangrijk; als de activiteiten met de bloemen weer snel overwaaiden, concludeerden de kinderen dat de school het niet echt meende. Dat wekt verwarring en zelfs boosheid en lijkt zich op langere termijn bezien tegen de school te keren.

In de praktijk hadden maar weinig van de bezochte scholen bloemen en als ze al

ZITJE IN HET GROEN VRIJE SCHOOL "DE IJSSEL", ZUTPHEN | STICHTING OASE

niet kletsnat geregend worden. Een afdak of ruim overstekend dak (met veranda-effect) wordt dan ook hoog gewaardeerd, maar kwam heel weinig voor.

Verborgen, informeel en formeel leerplan

Tot zover dan deze greep uit dit Engelse onderzoek, als spiegel voor ons, ter opheldering van het verborgen leerplan van onze schoolterreinen.

In deze tijd, waarin voor stadskinderen de directe woonomgeving weinig veilige speelgelegenheid biedt, worden schoolterreinen steeds belangrijker. Schoolterreinen hebben als regel alleen kinderen als doelgroep en vormen vaak een overgangsvorm tussen openbaar en privaat gebied – in de zin dat de school mede zeggenschap heeft over de vormgeving ervan. Kinderen *moeten* naar school en komen op het schoolterrein grote aantallen kinderen tegen – grotere en kleinere, oudere en jongere, andere verschillen – wat een hele reeks onontkoombare ervaringen oplevert in de buitenlucht, die niet zo gauw elders opgedaan worden. Dat biedt risico's en kansen. Risico's vanwege de potentie tot geweld op kleine schaal en het ontstaan van een negatieve

houding tegenover de school. Kansen, vanwege de grote mogelijkheden die het biedt voor leren samenleven, voor natuurervaringen die kinderen elders steeds moeilijker opdoen en voor de ontwikkeling van een gezond zelfbeeld en positieve houding ten aanzien van de school. Het zou al heel wat zijn als de inrichting van de buitenruimte even serieus genomen zou worden als de binnenruimte. Het ophelderen van het 'verborgen leerplan' van het schoolterrein kan daarbij helpen, evenals het goed nadenken over een pedagogische vormgeving ervan voor in pauzes en voor en na schooltijd (het 'informele leerplan'). Maar het wordt – ook voor de kinderen – pas echt serieus, als ook het formele leerplan voor een groot deel gerealiseerd kan worden door het spelen en werken buiten, in een zorgvuldig vormgegeven leerlandschap, net zoals in het gebouw.

Dit artikel is onderdeel van een reeks, verzorgd door het netwerk SPRINGZAAD – *Samenwerken aan meer ruimte voor natuur en kinderen*. Hulp bij oriëntatie – ideeën, bronnen, mensen in de eigen omgeving die kunnen helpen, scholen om een kijkje te nemen – is verkrijgbaar

bij: Stichting Oase, Beuningen: (024) 6771974. E-mail: oasenet@wish.nl
Internet: www.stichtingoase.nl

Kees Both is hoofdredacteur van Mensen-kinderen en secretaris van de Nederlandse Jenaplanvereniging.

Literatuur

- Both, K. (2002), Het schoolterrein als leerlandschap. In : *De wereld van het jonge kind*, aprilnummer.
- Both, K. (2003a), Leerlandschappen om de school: Engelse ervaringen. In: *De wereld van het jonge kind*, januari-nummer.
- Both, K. (2003b), Naar een leer-leef-omgeving. In: *De wereld van het jonge kind*, juninummer.
- Both, K., T. Bouwmeester e.a. (1995), *Communicatie*. Leerplan Wereldoriëntatie Jenaplan. Katern 1. SLO, Enschede. (verkrijgbaar via www.jenaplan.nl)
- Zoest, A. van (1978), *Semiotiek. Over tekens, hoe ze werken en wat wij ermee doen*. Ambo, Baarn.